

Νίκος Καζαν

«Δεν αγαπώ τον άνθρωπο, αλλά τη φλόγα που τον καίει... Χρέος του ανθρώπου είναι να φωνάξει μέσα στην έρημο».

N.K.

Σ

Ε ΛΙΓΕΣ δδομάδες μπαινουμε στα 1987, χρονιά που σηματοδίνει τα 30 χρόνια από το θάνατο, σ' ένα κρεβάτι γερμανικού νοσοκομείου, ενός από τους πιο Έλληνες του αιώνα που σβήνει: του Κρητικού Νίκου Καζαντζάκη. Αν ήταν η επέτειος να γιορταστεί, νομίζω θα το 'χαν κιόλας αναγγείλει. Μάλλον, όμως, δεν είμαστε για πανηγύρια τούτους τους άθλιους καιρούς - ή, καλύτερα είμαστε... «για τα πανηγύρια» - και το σεμινάριο που 'γινε πρόσφατα στο Ηράκλειο, στη βασιλική του Αγίου Μάρκου (για τον Καζαντζάκη και το μυθιστόρημα, αν δεν κάνω λάθος), μάλλον σε πρωτοβουλία τοπικών ή άλλων, μη κρατικών φορέων, οφειλόταν.

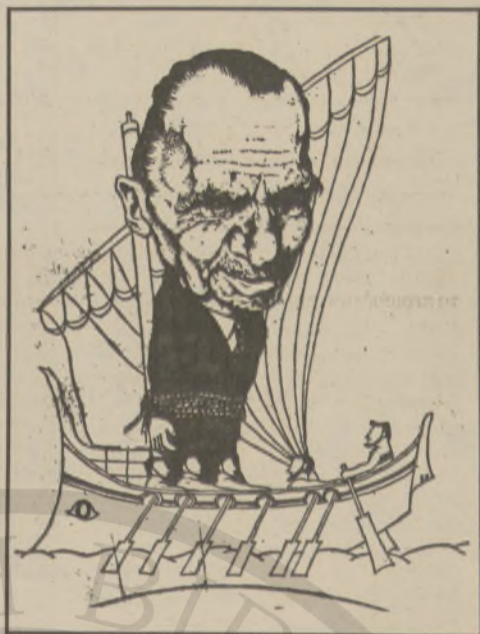
Αυτό που μ' έχει τραυματίσει σχεδόν παιδιόθεν στην «περίπτωση Καζαντζάκη» είναι η, κλασική νεοελληνική, αντίφαση ανάμεσα στην τερασιότητα του έργου του και τη στάση του αμετάβλητου Κατεστη-

Του ΚΩΣΤΑ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ

μένου - παρά τις επιφανειακές «Αλλαγές» και κουραφέξαλα - απέναντί του, που ταλαντεύεται ανάμεσα στην αδιαφορία και τον κατατρογισμό. Λίγο πριν από το θάνατό του, μόνον η δραστηκή παρέμβαση της φίλης του **Μαρίας Βοναπόρτη** (χήρας του «δαιμόλοποιου» Γεωργίου και μαθήτριας του Φρόντιν) προς τη «συννυφάδα» της βασίλισσα **Φρειδερίκη** ματαιώσε, in extremis, τον αφορισμό του από την Εκκλησία της Ελλάδος! (Είναι γνωστό πόσο το παλάτι επηρέαζε το παραδαριό...)

Αυτό που μ' είχε πληγώσει, όμως, περισσότερο ήταν το μένος της **Αριστεράς**, τουλάχιστον των κορυφαίων διανοουμένων, ενάντια στον «παρακμία» και «μεταφυσικό» και «θεοκρατικό» (κι ό,τι άλλο αντιδραστικό θέλει) Καζαντζάκη. Καθώς ο τελευταίος έγραφε όνυμα τα μυθιστορημάτα του που τον έκαναν παγκόσμια γνωστό και δημοφιλή, η γενιά μου αντρώθηκε μ' αυτά και, μέσα στο μετεμφυλιακό σκοτάδι και το χάος της ήττας, αγάπησε τους καθάρους και λεβέντες ήρωες, τον **Ζορμπά**, τον **Καπετάν Μιχάλη**, τους ξεσηκωμένους αδικημένους του «Χριστού». Κι όταν από τα μυθιστορήματα - που γίνονταν στα χρόνια μας θέατρο και ταινίες - περάσαμε στο απλό ξεφύλλισμα, αντίκρουσμα ή και μόνο ψαύσιμο της ανεύρετης «**Οδύσειας**», σε κάποιαν Εθνική Βιβλιοθήκη, κι αργότερα στο διάβασμα και ξαναδιάβασμα της «**Ασκητικής**» και των ταξιδιωτικών, νιώσαμε θανατισμό - ή τουλάχιστο, σεβασμό - για έναν άνθρωπο που είχε τόσο μοχθήσει, που βρήκε επιτέλους την αναγνώριση στο εξωτερικό, ενώ εδώ, τριγύρω μας, μόνο τον λαιδορούσαν!

Είναι καιρός πια να ειπωθούν τα πράγματα με τ' όνομά τους. Στα τέλη της δεκαετίας 1950-60 σύχναζα στο σπίτι των «Ανγέσηδων», Αλωπεκής 11. Ένα διάστημα πήγαινα κάθε Κυριακή τ' απομυθώμερο. Κι ήτανε μόνιμα στο επίκεντρο των συζητήσεων ο έρμος Καζαντζάκης, που σιγοπεθαινε ξενιτεμένος, κι όλοι οι παρόντες του έσερναν «τα εξ' αμάξης», με προεξάρχου-

σα τη Γαλάτεια, που είχε μεν κρατήσει τ' όνομά του και μετά το γάμο της με τον Αυγέρη, αλλά του έψαλλε τον αναβαλλόμενο, φτάνοντας ως την ταπεινή προσωπική πολεμική, στο επίπεδο των πιο οικείων ερωτικών σχέσεων. Και καλά, η Γαλάτεια, μέχρις ενός σημείου, είχε μια δικαιολογία: αλλ' ο σοφός Μάρκος Αυγέρης, ο συνήθως διαλεκτικός και μόνο στο άκουσμα του ονόματος «Κ» γινόταν λάβρος... ζτανωφικός και τον κατακεραύνωνε! Κι άλλοι, όμως, όπως ο μπάμπας-Βασίλης ο Ρώτας, δεν έγραφαν ολόκληρες «μελέτες» εναντίον του στοχαστή της «Ασκητικής»; Τέτοια μανία.

[Θυμάμαι, θα 'ταν το 1958, που υπερασπίστηκα μ' ένα σημείωμα στην «Αυγή» τον **ανθρωπισμό** του Καζαντζάκη. Βγήκε αμέσως από το «Βήμα» ο **Γιώργος Θεοτοκάς** και μας στόλισε με μύδρους - κυρίως τον Κ., εγώ δεν μετρούσα. Του απάντησα, αλλά, την επόμενη δδομάδα, βγήκε από την «Αυγή» ο μέγας **Αυγέρης** και πήρε το μέρος του «δεξιού» Θεοτοκά, σβήνοντας και τον Κ. και τον ανθρωπισμό του! Ας είναι. Εκεί που βρίσκονται όλοι τους, θα έχουν ασφαλώς συχωρέσει εαυτούς και αλλήλους...]

Ας προετοιμάσουμε την είσοδο στην επέτειο, με παρουσίαση νέων διδίων, δ' εκδόσεων ή και αναφορών στον Καζαντζάκη σε έργα γενικότερης φιλολογικής κριτικής.

Η «ΚΟΚΚΙΝΗ ΓΡΑΜΜΗ»

• **ΓΙΑΝΝΗ ΜΟΥΤΑΦΗ:** «**Η Κόκκινη Γραμμή του Νίκου Καζαντζάκη - Σύντομη κριτική ανάλυση ολόκληρου του έργου του.** Αθήνα 1986. Βιβλιοπωλείο των Βιβλιοφίλων. Σελ. 183.

Το έργο του Κ. είναι τεράστιο: δύο ποιητικές συνθέσεις, από τις οποίες η μία, η «Οδύσεια» έχει... 33.333 στίχους. Δεκαοχτώ (αρ. 18) θεατρικά, κυρίως τραγωδίες. Τέσσερα αφηγηματικά - φιλοσοφία - αυτοβιο-

ΚΩΣΤΑ ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Υψηλόμισθοι και άλλοι

ΑΘΗΝΑ • GUTENBERG 1986

Το νέο άλμπουμ του Κ. Μητρόπουλου

ΑΠΟ τις εκδόσεις Gutenberg, κυκλοφόρησε το νέο άλμπουμ του Κ. Μητρόπουλου «Υψηλόμισθοι και άλλοι».

Μια πολυτελής έκδοση με σχέδια του γνωστού γελοιογράφου αφιερωμένα σ' όλους τους «Υψηλόμισθους», αλλά και στους «Χαμηλόμισθους», «Μικρομεσαίους», «Προβληματικούς» και άλλους. Ο Κ. Μητρόπουλος, πολιτολογώντας η όχι, σατιρίζει την εποχή μας και όπως πάντα με μεγάλη επιτυχία. (Δρχ. 700).

Η ΣΕΛΙΔΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

τζάκης: ένας «υπαρξιστής»

«Ζει» 30 χρόνια μετά το θάνατό του - Και δύο ανέκδοτες επιστολές του

γραφικά. Ένα πλήθος ταξιδιωτικά. Μιά δίτομη Ιστορία της Ρωσικής Λογοτεχνίας. Καμιά 15ριά παιδικά, πρωτότυπα και μεταφράσεις. Εφτά μυθιστορήματα, τα περισσότερα πολυσελίδα. Μεταφορές στα ελληνικά έργων Σαίξπηρ, Δαρβίνου, Νίτσε, Μπερζόν, Δάντε, Γκαίτε κ.ά. Ίσως να 'χει δικιο ο κ. Μουτάφης, όταν λέει πως «ολόκληρο το έργο του Κ. θέλει μια ζωή για να διαδαστεί, να αναλυθεί, να κριθεί, να παρουσιαστεί». Ανέλαβε λοιπόν, ο ίδιος την προσπάθεια μιας σύντομης κριτικής ανάλυσης της Summa Kazantzakianna. Προσφέρει έναν οδηγό για τον αμύητο, τον παίρνει από το χέρι και τον περπατάει κατά μήκος της Κόκκινης Γραμμής σ' αναζήτηση του διου και του... αντικείμενου αναζήτησης του Κ. Τον τίτλο του εγχειρίδιου του, τον δανείζεται από την αυτοβιογραφική «Αναφορά στον Γκρέκο», όπου ο Κ. ορίζει σαν τη ζητούμενη - απ' αυτόν - κορφή «Κρητική Ματιά» πάνω στον κόσμο και εξηγεί:

«Θα δρεις λοιπόν, αναγνώστη, στις σελίδες ετούτες την κόκκινη γραμμή, καμωμένη από στάλες αίμα μου, που σημάδωνει την πορεία μου ανάμεσα στους ανθρώπους, στα πάθη και στις ιδέες».

Ο κ. Μουτάφης - γιατρός και λογοτέχνης - έχει ταλέντο εκλαϊκευτή (με την καλύτερη του όρου έννοια). Ξεκινάει... κινηματογραφικά με τις στιγμές του θανάτου του Κ., περιτρέχει σ' ελάχιστες σελίδες, τηλεγραφικά (σαν σε «φίλας-μπια»), τον δίο και την εργογραφία του, κι αρχίζει μετά τη συστηματική μύηση, έργο με έργο. Ξεκινάει το «οδοιπορικό» από την «Ασκητική» (1923), την πεμπτοσύνθε του στοχασμού του, «το κατάρτι όπου δέθηκε και δέμενος, γύρευε το Θεό του», κείμενο που, προσωπικά (και διαχρονικά) έξι τα ψυχαστικά λογοτεχνικά), δρίσκω πως είναι κάτι ανάλογο με την καθοριστική διάλεξη του Ζαν-Πωλ Σαρτρ «Ο Υπαρξισμός είν' ένας Ανθρωπισμός», γραμμένο 25 χρόνια πριν μ' όλη την «αβωότητα» περί Βουδδά, Νιρβάνα και τέτοια που επέτρεπαν τα πρώτα χρόνια του Μεσοπολέμου.

ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΟΓΟΥ

Ο κ. Μουτάφης ιγνιλάει τον Κ. στα δυο άλλα «αυτοβιογραφικά» κείμενα, «Αναφορά στον Γκρέκο» και «Ο Βραχώλης», (σωστά αδιαφορώντας για το χρονικά προώθιτο της συγγραφής) να να περάσει στη συνέχεια στην ανάλυση των μυθιστορημάτων (εκτενής), των ποιητικών (για την «Οδύσσεια» παραθέτει και κρίσεις και επικρίσεις), να φτάσει στο Θέατρο (που το διατρέχει συνοπτικά), στα ταξιδιωτικά, στον «Κριτικό Καζαντζάκη» του Μανώλη Γιαλονοράκη. Θα καταλήξει στα «400 Γράμματα» στον Παντελή Πρεβελάκη, αλληλογραφία μοναδική ανάμεσα στον ώριμο αλλά και πάντα πυρρσόστονα και σπαρασσόμενο Καζαντζάκη (43 ετών όταν γνωριστήκανε) και τον ταπεινό μαθητή-εθελοντή «δούλο» Πρεβελάκη (17 χρονών, μόλις στο ξεκίνημα). Είναι μια σχέση που μας πηγαίνει κατευθείαν πίσω στους αρχαίους Έλληνες, στις πνευματικές φίλιες που μπορούσαν ν' αναπτύξουν. Είναι μοναδικά ντοκουμέντα, κάθε γράμμα και μια ακτινογραφία της ψυχής του οσομαρτύρα του πνεύματος Καζαντζάκη.

Το βιβλίο κλείνει με πληροφορίες για λεπτομέρειες του διου, την «ερωτικότητα» του Κ., τη γλώσσα, τη φιλοσοφία του. Θα σταματήσει σ' ένα μόνο σημείο, μια σημαντική παρατήρηση του κ. Μουτάφης: το μονόπρακτο δράμα, που ειρωνικά τιτλοφορεί «Κωμωδία» (α' δημοσίευση Ηράκλειο 1909, δ' Αλεξάνδρεια 1909), είναι καθαρά προδρομικό του υπαρξιακού και του «Θεάτρου του Παράλογου»: «Ο ήρωας, ένας άνθρωπος στα τελευταία του, περιμένει μάταια κάποιον - το Θεό; - που δεν θα έρθει ποτέ!!! Τι άλλο ήταν το θέμα του «Κεκλεισμένων των θυρών» του Σαρτρ (1944), κι ακόμη περισσότερο του «Περιμένοντας τον Γκοντό» του Μπέκετ (1959);

[Στη Βιβλιογραφία αναφέρονται 36 εκδόσεις έργων του (και για τον) Κ. Ορισμένες χρονολογίες θα πρέπει να διορθωθούν σ' ενδεχόμενη νέα έκπτωση: π.χ. το βιβλίον του Λιβανέζου Τζαν Χατέμ «Ν. Κ. - Μάσκα και γάος» κυκλοφόρησε το 1984 κι όχι το... 1977, όταν δεν ήταν ακόμη γραμμένο!...]

ΠΡΟΣ ΤΗ «ΣΙΓΗ»...

• ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ: «Ο Νίκος Καζαντζάκης και το Αντικείμενο της Αναζήτησής του».

σής του». Εκδ. Δήμον Ηρακλείου, 1985. Σελ. 173. Σ' αντίθεση με το προηγούμενο, που ήταν έργο εκλαϊκευσης, εδώ έχουμε να κάνουμε με απόπειρα συστηματικής, επιστημονικής εμβάθυνσης στο «φαινόμενο Καζαντζάκης». Αρχικά διατριβή σε γαλλικό Πανεπιστήμιο, το σημαντικό αυτό κείμενο της κυρίας Οικονομίδου μεταφράστηκε στα ελληνικά κι αποτέλεσε κύκλο διαλέξεων στο Ιωνικό Κέντρο της Χίου (1983, στα πλαίσια του Έτους Καζαντζάκη). Η έκδοσή του είναι μια επαινετή πρωτοβουλία του δήμου Ηρακλείου Κρήτης.

«Ο Κ. δεν είναι φιλόσοφος - μας λέει προλογικά η Ε.Ο. - ούτε η σκέψη του συστηματική. Ήταν ένας τυραγνισμένος άνθρωπος, που θέλησε να δρει ένα προσωπικό όραμα του κόσμου, το οποίο θα τον επέτρεπε να ικανοποιήσει την πρωταρχική ανάγκη για μια ζωή ελεύθερη, που από την παιδική του ηλικία δέσποζε μέσα του και που οι αποπνικτικές συνθήκες της ζωής του την εκάμναν ακόμη πιο επιταχτική. Ο Κ. έγραψε το έργο του με το σώμα του και με τη ζωή του...»

Αυτόν τον «τυραγνισμένο άνθρωπο», που αργεγονικά ψάχνει τη λύτρωση του... ψάχνει κι η συγγραφέας, ξεκινώντας από την παιδική του ηλικία, στο κερφάλαιο «Ο άνθρωπος και ο χωροχρόνος του». Η Κρήτη, η σκιά ενός τρομαχτικού πατέρα, η μοναξιά θα στοιχειώσουν «μια ζωή και ένα έργο που συγγενούνται». Φοιτητής στο Παρίσι, θ' ακούσει τον Μπερζόν να μιλάει για τη «δημιουργική εξέλιξη»: γι' αυτόν, τον μερδεμένο φτωχό Κρητικό, η ποιητική δημιουργία θ' ανοιχτεί σαν δρόμος σωτηρίας. Ένα διάστημα - όπως όλοι οι ανήσυχτοι Ευρωπαίοι - θ' αναζητήσει πρότυπο στον Νίτσε: όμως, του Κ., που πιστεύει πως «είναι χαμένος από χέρι», η «ελπίδα του υπερανθρώπου» δεν τον γαίνει. «Η πνευματική Οδύσσεια του Κ. - λέει η κ. Ο. - καταλήγει στο μηδέν. Με μια τέλεια άρνηση της πραγματικότητας, ο Οδυσσέας πραγματοποιεί το απελευθερωτικό πήδημα στο θάνατο, όπου βρίσκει την απόλυτη ελευθερία. Η νιτοική κρίση βρίσκει τη λύση της στο δουδικό Νιρβάνα». Ο αξείψατος, όμως, για απόλυτο Κρητικό δεν θα σταματήσει στη «Σιγή» της «Ασκητικής», κι ας τη θεωρεί τον «ανότατο δαυμό της άσκησης». Θα επιζητήσει νοητικά ν' αγγίξει το ακρότατο άκρο, το μη περαιτέρω: «Αν ο άνθρωπος δε φτάσει στο χείλος του γκρεμού - θα πει στον «Τελευταίο Πειρασμό» - δε φτάνοντας φτερά στους ώμους του».

Ο Καζαντζάκης, μια ατέλειωτη ιστορία. Κρίμα που, αναγκαστικά, κατοποιώ, συνοψίζοντας υπερβολικά, τις ωραίες αναλύσεις της κυρίας Οικονομίδου.

[Διευθυντής στη σκέψη του Κ. είναι και η μελέτη του πανεπιστημιακού κ. ΓΙΩΡΓΟΥ Χ. ΚΟΥΜΑΚΗ «Νίκος Καζαντζάκης - Θεμελιώδη προβλήματα στη φιλοσοφία του», που κυκλοφορεί σε δ' έκδοση, δελτιωμένη και συμπληρωμένη, από το Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (Αθήνα 1985, σελ. 143). Το βιβλίον είχε προσαβηθεί να παρουσιάσω σ' αυτές εδώ τις στήλες στις 4 Φλεβάρη 1984].

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ

• ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΠΑΠΑΧΑΤΖΑΚΗ - ΚΑΤΣΑΡΑ-ΚΗ: «Το θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη». Εκδ. «Δωδώνη», Σελ. 183. Βιβλιογραφία.

Την πρώτη του γνωριμία με το θέατρο αφηγείται ο Κ. στην «Αναφορά στον Γκρέκο». Είχε πάει θιασός από την Αθήνα κι έπαιζε στο Ηράκλειο τους «Ληστές του Σίλλερ, δράμα πολύ διασκεδαστικό! Ο θιασός προειδοποιούσε: «Ο, τι κι αν δείτε, μη σκελετιστείτε, είναι φαντασία».

— Τι θα πει φαντασία; ρώτησα τον πατέρα μου.

— Αέρας κοπανιστός, μου αποκρίθηκε.

Και πήρε ο τρομερός πατέρας το παιδί και φύγαν από τα μέσα της παράστασης, γιατί δυο αδέρφια... τσακωνόταν επί σκηνής!

— Άλλη φορά, κατομοίρη - τον είπα - μην ξαναπατήσεις το πόδι σου σε θέατρο, το ακούς; γιατί θα σε σκίσω σαν σαφέλα!...».

Ίσως από αντίδραση, ο Καζαντζάκης έγραψε 18 θεατρικά έργα, που η συγγραφέας παρουσιάζει ένα-ένα, με τις παραστάσεις όπου παίχτηκαν, επιμένοντας ιδιαίτερα στη «Μέλισσα» (1937), την «ωριμότερη και θεατρικότερη από τις τραγωδίες του», στην οποία αφιερώνει τη μισή περίπου μονογραφία.

Ομολογώ, ποτέ μου δεν με ενθουσίασε το θέατρο του Καζαντζάκη. Από την ανάγνωση από σκηνής του

«Κωνσταντίνου Παλαιολόγου» (Θίασος Κοτοπούλη, 1955) και έως τον επιτυχημένο «Κούρο» του Μπούχλη (Χανιά, 1977), πάντα μου ένιωθα το βάρος του λόγου να καταπνίγει το σκηνικό γίγνεσθαι. Άλλωστε, ο αυστηρότερος κριτής του θεάτρου του υπήρξε ο ίδιος ο Καζαντζάκης: γράφοντας θέατρο - έλεγε - «δε μαχόμουν για την ομορφιά παρά για τη λύτρωση»:

«...μεγάλοι ισκιοι στριγμώνονταν γύρω από το λάκκο της καρδιάς μου και ζητούσαν να πιουν αίμα ζεστό να ζωντανέψουν - ο Ιουλιανός ο παραβάτης, ο Νικηφόρος Φωκάς, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ο Προμηθέας. Μεγάλες βασανισμένες ψυχές που πολύ πόνεσαν στη ζωή τους κι αγάπησαν κι αντιστάθηκαν με ανθάθεια στο Θεό κι στη Μαίρα. Μάχονμουν να τους ανασώρω από τον Άδη, για να δοξάσω μπροστά από τους ζωντανούς ανθρώπους τον πόνο τους και τον αγώνα' τον πόνο και τον αγώνα του ανθρώπου. Να πάρω κι εγώ κορυάγιο. Το ξέρω, ό,τι γράφω δε θα 'ναι ποτέ άρτιο ως τέχνη' γιατί η πρόθεσή μου μάχεται να ξεπεράσει τα σύνορα της τέχνης' κι έτσι παραμορφώνεται η ουσία της ομορφιάς, η αρμονία...».

Όπως και να 'ναι, το πόνημα της κυρίας Θ.Π. - Κ. είν' ένα απόκτημα για την καζαντζακική βιβλιογραφία.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΑΛΛΑ βιβλία για τον Κ. που θ' άξιζε ν' αναφερθούν είναι: «Ν. Κ. - Μάσκα και Χάος», τρία δοκίμια του Λιβανέζου ελληνιστή(!) ΤΖΑΝΤ ΧΑΤΕΜ για τα μυθιστορήματα «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται», «Φτωχούλης του Θεού» και «Αλέξης Ζοριμπάς», μάλλον ειδικού ενδιαφέροντος (εκδ. «Κέδρος», σελ. 147) και «Ν. Κ. - Περιπατητής του Κόσμου», διάλεξη της ΚΑΕΟΠΑΤΡΑΣ ΠΡΙΦΤΗ για τον Καζαντζάκη ταξιδευτή (Εκδ. Νικολαΐδη, σελ. 55). Τέλος, αναφορές στον Κ. υπάρχουν και στα βιβλία των: Κίμων Φράιερ «Σύγχρονη Ελληνική Ποίηση - Από τον Καβάφη στον Βρετάκο» («Κέδρος», σελ. 53-64), Γιάννη Καμαρινάκη «Μελετήματα και Δοκίμια» («Το Ελληνικό Βιβλίο», σελ. 26-34) και Γ. Πετριτάκη - Φρόσως Χατζίνη «Ο Γ. Χατζίνης και τα Νεοελληνικά Γράμματα» (σελ. 57-63).

Πιο ενδιαφέρουσες, όμως, είναι δύο ανέκδοτες επιστολές του Ν.Κ., που παρουσιάζονται στα βιβλία:

• Μ.Μ. ΠΑΠΑΓΙΩΑΝΝΟΥ: «Από τον Ψυχάκη στο Γληό». Μελετήματα. Εκδ. Φιλιππότη, σειρά «Κριτική - Μελετήματα» 23. Σελ. 191. Ανάμεσα σε μελέτες για τον Ψυχάκη, τον Συκειλιανό, τον Αυγέρη κ.ά., στην αναφορά του στον Καζαντζάκη ο Μ. Μ. Π. παρουσιάζει ανέκδοτη επιστολή του, γραμμένη από την Αμοργό (Αύγουστος 1930;) στο φίλο του ποιητή Μιχάλη Ανα-

στασίου (1890-1955), όπου διαβάζουμε:

«...Σηκώνομαι χαράματα, έχεται ένας φίλος μου φαράς, ο Αντώνης ο Μαύρος και πάμε με τη δάρκα του στο ψάρεμα. Εγώ κάνω κομπι γαίνομε στους δράχους, ψήνομε τα ψάρια, τρώμε. Ύστερα ανοίγομε πανί και πάμε σε μια αμούνδα και κολυμπάμε και ψηνόμαστε στον ήλιο. Μεσημέρι γυρίζω σπίτι...»

«...Το απόγεμα γράφω, σολογίζομαι τον Οδυσσέα, σολογίζομαι πιο πέρα από τον Οδυσσέα, μάχομαι να βρω την Πράξη που θα μπορέσει να χωρέσει την ψυχή μου. Χίλια σχέδια. Στην Ιερουσαλήμ θα βρω τον εβραϊκό κύκλο που είχα στη Γερμανία, θα διατυπώσω καλύτερα την Ασκητική, θα κάμομε συνέδριο, θα πάρομε απόφαση' θα κηρύξομε ένα νέο Κομμουνισμό, ανώτερο, βαθύτερο, θα σκορπιστούμε και πάλι θα σμίξομε. Πρέπει ο Λόγος Σάρκα να γενεί, πρέπει το μελάρι να μετουσιωθεί σε αίμα...».

• ΔΗΜ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗ: «Δοκίμια Κριτικής». Β' έκδοση. «Πλέθρον» 1983. Επιμέλεια: Αλέξης Ζήρας. Σελ. 305. Ανάμεσα σε ποικιλία δοκίμια, που είχαν προκαλέσει ενδιαφέρον στην πρώτη έκδοση, του 1961, κι ένα ανέκδοτο γράμμα σταλμένο στον διπλωμάτη-συγγραφέα, Γ. 12.39, από την Αίγινα. Αφού εκφράζει το σκεπτικισμό του για τη λεγόμενη - τότε - «μοντέρνα ποίηση», ο Ν.Κ., με τη συνείδηση ότι μαίνεται ήδη ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, επιλέγει:

«...Κάθε μέρα που περνάει, κάθε ώρα (με τις ώρες) πια πρέπει να μετρούμε δικαίονε όλο και πιο πολύ την πεποίθηση μέσα μου πως ζούμε μεγάλες δημιουργικές (κι επομένως και καταστροφικές) στιγμές, που ποτέ δεν είχαν ήσυχη, discreate, λγύλογη φωνή. Κάθε σκέψη και πράξη μας, αν θέλομε να 'ναι συντονισμένες με την εποχή μας, οφείλει να 'ναι «ηρωική», αλλιώς μπορεί ίσως να 'χει θέληγρη, ποτέ όμως την επικη έφοδο του ανθρώπου. Βλέπω τους νέους και λέω: Πώς είναι δυνατόν να μην έχουν νιώσει; (Τους γέροντες και τους συνομηλικούς μου μήτε τους κοιτάζω' αυτοί είναι χαμένοι)...»

«...Μην ακούτε τι λέει το μυαλό Σας' τι μπορεί να ξέρει ο δικηγοράκος αυτός, ο νους του ανθρώπου; Την καρδιά Σας ν' ακούτε, αυτή ξέρει βαθύτερα τα πράγματα κι οσοίματα σαν τη σκιά του αγέρα...»

ΥΤΑ για για τον Κρητικό. Και κάτι άλλο: από πρόχειρη έρευνα που έκανα χτες, τα βιβλία του Καζαντζάκη που λιοίνται πάντα - 30 χρόνια μετά το θάνατό του - σε μεγάλα νούμερά. Και τ' αγοράζουν κυρίως νέοι. Ενώ έχουν ξεχαστεί ως και τα ονόματα αυτών που πάσχισαν να τονε-θάμνον ζωντανό. Κάποια μυριδλήδων, κάποιων άλλων ακαδημαϊκών - γιατί να λερώνομε, τώρα το στόμα μας...

Ένα απ' τα τελευταία ποιήματα του Χόρχε Λουΐς Μπόρχες

Περί της Αυτού Τυφλότητας

Με το πέρασμα των χρόνων με περιβάλλει μια πεισματάρα φωτεινή ομίχλη που συρρικνώνει τα πάντα σ' ένα πράγμα χωρίς μορφή κι ούτε χρώμα, στην ιδέα σχεδόν.

Η στοιχειώδης πλατεία νύχτα, μαζί κι η μέρα γεμάτη ανθρώπους κάνουν την ίδια αυτήν ομίχλη φως αβέβαιο και πιστό που δε λγοςτεύει και με παραμονεύει την κάθε αυγή.

Θα μ' άρεσε να βλέπω ένα πρόσωπο κάπου-κάπου.

Αγνώω την ανεξερενητή εγκυκλοπαιδεία, τη χαρά των βιβλίων που το χέρι μου ξέρει ν' αναγνωρίζει, τα πουλιά στον ουρανό, τα χρυσά φεγγάρια. Μένει στους άλλους το Σύνπαν' στο μισοσκοτάδο μου, μόνον η χρήση των στίχων.*

* Από την τελευταία συλλογή του «Los Conjurados» (Οι Συνομοσπότες), Μπουένος Άιρες, 1985. Μετάφραση στα ελληνικά: Κ.Σ.

